

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد رشته حقوق خصوصی

عنوان:

آثار حقوقی تاریخ صدور در چک

استاد راهنما

دکتر کورش کاویانی

استاد مشاور

دکتر غلام نبی فیضی چکاب

استاد داور

دکتر محمد رضا پاسبان

پژوهشگر

سجاد امیربنده

تابستان ۱۳۹۲

تقدیم به

مقدس ترین واژه‌ها در لغت‌نامه‌ی دلم

مادر مهربانم که زندگی‌ام را مدیون مهر و عطوفت او می‌دانم

پدرم که نمی‌دانم از بزرگی‌اش بگویم یا مردانگی، سخاوت، سکوت، مهربانی و ...

تقدیر و تشکر:

صدها فرشته بوسه بر آن دست می‌زند کز کار خلق یک گره بسته وا کند
سپاس مخصوص خداوند مهربان که به انسان توانایی و دانایی بخشید تا به بندگانش شفقت ورزد،
مهربانی کند و در حل مشکلاتشان یاری‌شان نماید. از راحت خویش بگذرد و آسایش هم نوعان را مقدم
دارد، با او معامله کند و در این خلوص انباز نگیرد و خوش باشد که پروردگار سمیع و بصیر است.
سپاس ایزد منان که به من این فرصت را داد تا به این مرحله از علم رسیده و از هیچ محبتی دریغ نکرد و
در تمام مراحل زندگی‌ام مرا قوت قلب بود.

از زحمات و راهنمایی‌های استاد ارجمند:

جناب آقای دکتر کورش کاویانی

که در مسیر پر پیچ و خم انجام این پژوهش با راهنمایی‌های اندیشمندان خود مرا یاری نمودند کمال
تشکر را دارم.

از مشاوره‌های خردمندان استاد گرانقدر:

جناب آقای دکتر غلام نبی فیضی چکاب

که در انجام این پژوهش زحمات زیادی متحمل شدند تشکر و قدردانی می‌نمایم.

از استاد ارجمند:

جناب آقای دکتر محمد رضا پاسبان

که زحمت داوری این پایان نامه را متحمل شدند کمال تشکر را دارم.

از خواهرم:

که وجودش شادی بخش و صفایش مایه‌ی آرامش من است.

چکیده

در جوامع امروز روابط پولی بسیار متنوع و پیچیده شده است و به علت وجود معاملاتی که نیاز به رد و بدل کردن اسکناس با حجم زیاد دارد، توسل به صدور و تبادل چک اجتناب ناپذیر است. در حقیقت طرف‌های معامله چاره‌ای به جز صدور و رد و بدل نمودن اوراق بهادار ندارند. در غیر این صورت هر تاجر فعالی برای برآوردن تعهد مالی خود نیاز به داشتن یک بانک کوچک خواهد داشت که این نه مقرون به صرفه است و نه عملی. مقررات و قوانین صدور چک در ایران اعم از قانون تجارت و قانون صدور چک سال‌های متمادی است که به موضوع جنبه‌های مدنی، کیفری و اجرایی چک پرداخته‌اند و هر چند متضمن ابهامات و کاستی‌هایی هستند که در این رساله به آنها اشاره خواهد شد. البته در نوشته‌ی حاضر قصد تشریح رژیم حقوقی حاکم بر صدور چک و بیان ایرادات قانونی در این زمینه را نداریم؛ بلکه سعی شده است که در پنج بخش مرتبط به سؤالاتی پیرامون آثار حقوقی تاریخ صدور چک پاسخ داده شود. مخصوصاً اینکه مطابق اصل تجریدی بودن و اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات و تئوری عمل به ظاهر تشخیص می‌دهیم که در مقابل دارنده‌ی باحسن نیت، نتوان خلاف مندرجات چک را با مدارک و دلایل دیگر به اثبات رسانید و نیز در خصوص چک‌های وعده‌دار که پذیرش اعتبار آن در نظام حقوقی ایران ترجیح دارد نباید صادرکننده و ظهرنویس در مورد دارنده‌ی بی‌خبر از روابط مبنایی از جمله تاریخ واقعی صدور چک، بتوانند به آن روابط استناد کنند و خود را از زیر بار تعهدات ناشی از امضای سند تجاری رهایی بخشند و در ادامه مسأله‌ی ارتباط میان تاریخ چک و صدور آن، وضعیت حقوقی چک‌های بدون تاریخ و نیز اثر حقوقی تاریخ صدور نسبت به صادرکننده و دارنده و محال‌علیه بررسی خواهد شد.

واژگان کلیدی: چک، صدور، وعده، صادرکننده، نمایندگی

پیش‌گفتار ۱

بخش اول: تاریخچه و تعاریف

گفتار اول: سابقه‌ی قانونگذاری چک در عرصه‌ی بین‌الملل و در حقوق ایران ۸

بند نخست: سابقه‌ی بین‌المللی ۸

بند دوم: سابقه‌ی قانونگذاری چک در حقوق ایران ۱۰

گفتار دوم: تعریف چک و اقسام آن ۱۴

بند نخست: تعریف چک ۱۴

بند دوم: اقسام چک ۱۸

بخش دوم: وضعیت حقوقی تاریخ چک

گفتار اول: تاریخ و صدور چک ۲۰

بند نخست: مراحل صدور چک و ارتباط آن با تاریخ چک ۲۰

بند دوم: ارتباط تاریخ و صدور چک از نظر آرای قضایی ۲۱

گفتار دوم: وضعیت حقوقی چک بدون تاریخ و نمایندگی در تکمیل آن	۳۰
بند نخست: وضعیت حقوقی چک بدون تاریخ	۳۰
بند دوم: نمایندگی در تکمیل چک بدون تاریخ	۳۵
گفتار سوم: چک به تاریخ مقدم، مؤخر و دارای دو تاریخ	۳۸
بند نخست: تعریف چک به تاریخ مقدم، مؤخر و دارای دو تاریخ	۳۸
بند دوم: وضعیت حقوقی چک به تاریخ مقدم، مؤخر و دارای دو تاریخ	۳۹
گفتار چهارم: تغییر قانون حاکم از تاریخ صدور تا وعده	۴۶
بند نخست: تشخیص قانون حاکم در زمان اصلاح قانون صدور چک در سال ۱۳۸۲	۴۶
بند دوم: تشخیص قانون حاکم در صورت تغییر قانون	۴۸
گفتار پنجم: تاریخ و کیفر	۵۰
بند نخست: چگونگی حمایت کیفری از چک در قانون ۱۳۵۵ و اصلاحات ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲	۵۰
بند دوم: تحقق جرم صدور چک پرداخت نشدنی در مورد چک‌های موضوع ماده‌ی ۱۳	۵۴

بخش سوم: اثر تاریخ صدور چک نسبت به صادرکننده

گفتار اول: از حیث اهلیت صادرکننده ۶۲

گفتار دوم: از حیث ورشکستگی صادرکننده ۶۴

گفتار سوم: از حیث وجود محل ۶۹

گفتار چهارم: از حیث انتقال محل ۷۴

بخش چهارم: اثر تاریخ صدور نسبت به دارنده

گفتار اول: از حیث رعایت مواعد ۸۰

بند نخست: مهلت ۸۰

بند دوم: مرور زمان ۸۶

گفتار دوم: اثر اثبات تاریخ واقعی صدور چک بر حقوق دارنده ۹۱

بخش پنجم: اثر تاریخ صدور نسبت به محال علیه

گفتار اول: از حیث اهلیت محال علیه ۹۹

گفتار دوم: از حیث تکلیف پرداخت وجه چک ۱۰۲

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

گفتار سوم: از حیث صدور گواهی عدم پرداخت (برگشت چک) ۱۰۸

نتیجه گیری ۱۱۶

منابع و مأخذ ۱۲۲

پیشگفتار

در دنیای امروز بعد از پول، چک رایج‌ترین وسیله‌ی پرداخت است. اگر قوانین تجاری و اداری و جزایی یک کشور بتوانند برای چک، آن اعتباری را که پول رایج دارد ایجاد کنند، مسلماً این دو وسیله‌ی پرداخت جای خود را عوض کرده و چک به عنوان بهترین و مطمئن‌ترین و رایج‌ترین وسیله‌ی پرداخت یا مبادله در خواهد آمد.

یک برتری چک نسبت به پول این است که دارنده‌ی آن می‌تواند یک برگ آن را به جای کمترین واحد پولی رایج کشور یا به جای بزرگترین رقم ممکن و بالاترین مبلغ مصرف کند. برتری دیگر چک نسبت به پول این است که شخص را از همراه داشتن مبالغ زیاد پول و ناراحتی حمل آن و خطر گم شدن و سرقت و دستبرد زدن به آن در امان می‌دارد. رجحان دیگر چک نسبت به پول این است که با آن که هر برگ آن بالقوه می‌تواند دارای ارزش نامحدود بوده و جانشین هر مبلغ پول بشود، تا نوشته و امضا نشود دارای ارزش و اعتباری نیست و سرقت یا گم شدن هر تعداد از برگ‌های آن، هیچ خطر و ضرری برای دارایی و ثروت شخص ایجاد نمی‌کند و در واقع می‌توان آن را به گاو صندوقی تشبیه کرد که با وجود حاوی بودن مبالغ هنگفتی پول، هم به علت وزن و حجم فوق‌العاده ناچیز آن در جیب جا می‌گیرد و هم به دست هیچ شخص دیگری جز صاحب آن قابل گشودن نیست.^۱ کلید نامرئی و غیر قابل لمس این گاو صندوق، نقش خاص و مشخصی است که به عنوان امضا جز با حرکت انگشتان دست فقط

^۱ پیمانی، ضیاء‌الدین، «مطالعه تطبیقی قانون چک در ایران و فرانسه»، مجله‌ی حقوقی تطبیقی، ش ۶-۳، ۱۳۵۶، ص ۱۶۴

صاحب آن به طریقه‌ی دیگری قابل تحصیل نیست. به عبارت دیگر می‌توان گفت که چک، گاو صندوقی است که جز با میل و اراده‌ی صاحب آن به طریقه‌ی دیگر باز نمی‌شود. بالاخره بزرگترین رجحان چک نسبت به پول این است که چک هم پول است و هم سند پرداخت و در بعضی موارد هم به اعتبار مقام صادرکننده‌ی آن یک سند رسمی است و صادرکننده‌ی آن ضمن صدور و تسلیم چک هم تعهد مالی خود را انجام می‌دهد و هم از دریافت‌کننده‌ی آن رسید وجه و سند پرداخت و انجام تعهد می‌گیرد. با تمام محسناتی که برای چک برشمردیم، در چک نسبت به پول رایج یک عیب بزرگ وجود دارد که هیچ وقت اجازه نمی‌دهد چک اهمیت و ارزش مبادله‌ای پول رایج را پیدا کند و جای آن را بگیرد و این عیب بزرگ این است که به خلاف پول رایج، ارزش و اعتبار آن را دولت تضمین نمی‌کند؛ یعنی مثل پول دارای رواج اجباری نیست و اعتبار این وسیله‌ی مبادله و پرداخت بسته به اعتبار صادرکننده‌ی آن است که قبول یا رد آن اعتبار یا برآورد میزان آن بسته به نظر بلاقید و شرط ذینفع است که چک را قبول بکند یا نکند.

با تمام مشکلاتی که استفاده از چک به عنوان وسیله‌ی پرداخت برای صادرکننده یا دارنده‌ی آن یا مسئولان بانکی و مقامات قضایی همه‌ی کشورها پدید آورده است، باز چک به عنوان دومین وسیله‌ی پرداخت از اهمیت زیادی برخوردار است و روز به روز هم بر وسعت دامنه‌ی استفاده از آن افزوده می‌گردد. هم بانک‌ها که بزرگترین بهره‌ر را از موجودی‌های اشخاص در حساب جاری می‌برند رواج و استفاده از آنرا تشویق می‌کنند و هم ضرورت زندگی اقتصادی امروز مردم را به داد و ستد آن وادار می‌کند و در این میان مقامات بانکی و قضایی و قانونگذاری کشور جز آنکه با اتخاذ تدابیر تأمینی و حفاظتی و حمایتی از طریق وضع مقررات خاص، راه سوءاستفاده‌ی کلاهبرداران را بسته و برای حفظ و حراست اموال و ثروت مردم یک عایق حفاظتی ایجاد کنند کار دیگری نمی‌توانند کرد، که آن خود بهترین تشویقی است برای استفاده از چک به عنوان یک وسیله‌ی پرداخت.^۱

^۱ همان، ص ۱۶۵

در گذشته پول به عنوان بها و قیمت اجناس و کالا میان مردم رد و بدل می‌شد، اما امروزه انواع دیگر وسایل پرداخت جای پول را گرفته‌اند و نقش پول را در روابط مالی بشر رفته رفته کمرنگ‌تر کرده‌اند که چک از آن جمله است.

حتی با وجود امکان پرداخت‌های دیگر از جمله پرداخت الکترونیک، چک هم چنان به عنوان سند تجاری لازم‌الاجرا نقش اساسی را در مراودات مالی بین اشخاص دارد. چنان‌که هر کس در هر پست و مقامی بالاخره از آن استفاده می‌کند. در اهمیت چک همان بس که در اقتصاد و جامعه اثر مستقیم دارد، به گونه‌ای که مقنن، مکرراً متناسب با تحولات اجتماعی و قضایی در قانون و مقررات مربوط به آن تغییراتی اعمال می‌کند. اگر از برخی گفتنی‌ها در خصوص تغییرات قانونی اعمال شده در مقررات چک صرف نظر کنیم، قطعاً این تغییرات مبین اهمیت این سند می‌باشد.

بنابراین در اهمیت این سند و اثر آن بر مسایل اقتصادی و اجتماعی جامعه تردیدی نیست. گاهی عدم آگاهی از مقررات و ناآشنایی به رویه‌های قضایی مربوط به این سند، چنان مشکلاتی را برای صادرکنندگان و دارندگان ایجاد می‌کند که روزها و حتی ماه‌ها در دادسرا و دادگاه‌ها سرگردان می‌شوند.^۱ در نظام حقوقی ایران با توجه به مقررات قانون تجارت از جمله مواد ۳۱۱ و ۳۱۳ قانون تجارت، چک وسیله‌ی پرداخت فوری است و پس از واگذاری به ذینفع قابلیت پرداخت توسط بانک محال‌علیه را دارد.

ذکر تاریخ صدور در چک دارای آثار مهمی از لحاظ طرح دعوی حقوقی و کیفری خواهد بود. زیرا به موجب ماده‌ی ۳۱۵ قانون تجارت «اگر چک در همان مکانی که صادر شده باید تأدیه گردد، دارنده باید ظرف ۱۵ روز از تاریخ صدور آنرا مطالبه کند و اگر از یک نقطه به نقطه‌ی دیگر ایران صادر شده باشد باید ظرف ۴۵ روز از تاریخ صدور چک، مطالبه شود. اگر دارنده ظرف مواعد مذکور در این ماده پرداخت وجه آنرا مطالبه نکند دیگر دعوی او علیه ظهنویس مسموع نخواهد بود...».

^۱ زینالی و سبحانی، توحید و اکبر، حاشیه‌ای نوین بر قانون صدور چک، نشر جاودانه، ۱۳۹۰، ص ۱

اما از سوی دیگر قانون اصلاحی صدور چک مصوب ۱۳۸۲ بویژه در ماده‌ی ۳ قانون اخیرالذکر، به گونه‌ای است که چک وعده‌دار به طور ضمنی در متن قانون مورد پذیرش قرار گرفته است. لذا قانون صدور چک نه تنها با مواد قانون تجارت در زمینه‌ی مقررات چک تعارض دارد، بلکه بر ابهامات موجود نیز افزوده و این امر سبب گردیده که مشکل اعتبار یا عدم اعتبار چک وعده‌دار در میان آراء و نظرات مختلف حقوقی به روشنی برطرف نگردد. قید تاریخ صدور، اضافه بر مراتب فوق این اشکال را نیز به ذهن متبادر می‌کند که اگر چک بدون تاریخ صادر شود، آیا دارنده می‌تواند به میل خود در آن تاریخ بگذارد؟

اندیشه‌ی قضایی و رویه‌ی جاری در محاکم از دیرباز نظریه‌ی نمایندگی دارنده در تکمیل چک ناقص را بررسی و تحلیل و پذیرفته است. حال آنکه این نظریه بنا به دلایل و مستندات قانونی قابل رفع خواهد بود. اما قانون تجارت و مقررات قانون صدور چک ابهامات موجود و نواقص سابق از جمله اعتبار و یا عدم اعتبار چک وعده‌دار، نمایندگی در تکمیل چک ناقص از سوی دارنده، تعیین قانون حاکم بر چک‌های وعده‌دار در صورت وضع قانون جدید و ... را به روشنی برطرف ننموده و مسایل مذکور را بدون پاسخ شفاف و صریح رها نموده است.

سؤال دیگری که در این پایان نامه به آن خواهیم پرداخت، این است که مطابق قانون تجارت ایران چک وسیله‌ی پرداخت فوری است. پس آیا درج تاریخ موخر در چک با طبیعت آن مغایر نیست و آیا اساساً چک دارای تاریخ موخر، چک محسوب می‌شود یا خیر؟

معمولاً عده‌ی کمی از افراد جامعه از چک به عنوان واقعی آن استفاده می‌کنند؛ یعنی چک را به تاریخ روز صادر می‌کنند. اما متأسفانه اکثر چک‌هایی که در سطح جامعه رد و بدل می‌شود مدت‌دار است و چک مدت‌دار هیچ‌گونه انطباقی با قانون صدور چک و قانون تجارت ندارد. در واقع همین چک مدت‌دار است که بحران‌هایی را در جامعه سبب شده و فکر همه را به خود مشغول نموده است.^۱ با این

^۱ شبیانی، ماشاءالله، نگرش اصلاحی به قانون صدور چک، مجله‌ی حقوقی دادگستری، ش ۳۸-۳۷، ۱۳۸۱، ص ۷۶

وصف مطابق آراء و نظریات متعدد حقوقدانان می‌توان چک به تاریخ مؤخر را چک و واجد اعتبار محسوب نمود.

سؤالات دیگری که در این پایان نامه به آنها پاسخ می‌دهیم آن است که در صورت تغییر قانون از تاریخ واقعی صدور چک تا تاریخ مندرج در متن چک، کدام قانون بر چک حاکم خواهد بود و اینکه آیا اثبات تاریخ واقعی صدور چک، بر مسئولیت حقوقی صادرکننده مؤثر است؟ به عبارت دیگر آیا تاریخ واقعی صدور چک در امور حقوقی نیز قابلیت اثبات و استناد را دارد؟ به نظر نگارنده با عنایت به شکلی بودن مقررات حاکم بر چک، در صورت تغییر قانون، مقررات جدید بر چک صادره حاکم خواهد بود مگر در خصوص حقوق مکتسبه‌ی افراد. مضافاً اینکه هر چند ملاک محاسبه مواعد در امور کیفری تاریخ واقعی صدور چک است، اثبات تاریخ واقعی صدور چک در امور حقوقی قابلیت استناد در برابر دارنده را ندارد و اثبات این تاریخ می‌تواند رافع مسئولیت کیفری صادرکننده باشد. اما با توجه به موضوع رساله مقدمتاً تبیین ضرورت و اهمیت طرح موضوع رساله ضروری به نظر می‌رسد که در این رابطه باید گفت که توسعه‌ی روز افزون تجارت، گردش اسناد تجاری را گسترش چشمگیری داده است که این گسترش الزاماً تعارضاتی را به همراه دارد. سهولت گردش اسناد تجاری از ویژگی‌های اساسی این اسناد بوده و وسیله‌ای جهت تسهیل و توسعه‌ی ارتباطات تجاری می‌باشد. ولی به هر حال این ویژگی‌ها تعارضاتی را به دنبال دارد. بنابراین برای اینکه ارتباطات تجاری دچار وقفه نشود، جستجوی راه‌حلهایی در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد. لذا ابهامات مذکور محقق را بر آن داشت تا با تبیین و تشریح مباحث مرتبط با آن و بررسی آثار حقوقی تاریخ صدور در چک، حتی‌الامکان راه حل روشنی در جهت پر کردن خلأهای قانونی و ممانعت از صدور آرای متهافت و به ثمر رساندن اهداف مورد نظر قانونگذار ارایه نمایم تا گامی مؤثر در نیل به مقصود نهایی که آن هم پایمال نشدن حقوق اشخاص در پیچ و خم‌های بی‌دلیل قانونی است، باشد.

در این رساله، هدف تحقیق آن است که با توجه به روند قانونگذاری در خصوص چک از سال ۱۳۱۱ تا ۱۳۸۲ و سیر تحولات و دگرگونی در مقررات مربوط به چک از برخی مسایل مبهم، ابهام‌زدایی

گردیده و در برخورد با برخی نظریات سنتی بویژه نظریه‌ی نمایندگی در تکمیل سند ناقص تدابیر واقع-گرایانه‌تری اتخاذ شود.

در خصوص پیشینه‌ی تحقیق شایان ذکر است که در زمینه‌ی تاریخ صدور در چک، کتب و مقالاتی توسط اساتید برجسته‌ی حقوقی از جمله مقاله‌ی «تاریخ صدور چک چه تاریخی است» اثر مرحوم دکتر امیرحسین فخاری، کتاب حقوق تجارت دکتر حسن ستوده تهرانی، کتاب حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل، چک) اثر دکتر ربیعا اسکینی، کتاب حقوق تجارت دکتر صقری، کتاب «حقوق اسناد تجاری» دکتر کورش کاویانی و کنوانسیون‌های بین‌المللی از جمله کنوانسیون آنسیترال و ژنو به چاپ رسیده است که در این پایان نامه، آثار حقوقی تاریخ صدور در چک با بهره‌گیری از نظرات حقوقدانان مذکور مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

برای نیل به اهداف این رساله، موضوعات بحث در پنج بخش ارایه می‌گردد. در بخش اول تحت عنوان کلیات، مباحثی نظیر تاریخچه، پیشینه‌ی قانونگذاری چک در ایران و در عرصه‌ی بین‌الملل، تعریف چک، تقسیم بندی آن و ... مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین لحاظ از آنجا که ورود به هر مبحثی و مذاقه در آن نیازمند بررسی تعاریف و اصطلاحات مربوطه و آشنایی با تاریخچه‌ی آن می‌باشد ضرورتاً چنین عناوینی در ابتدا مورد بررسی قرار می‌گیرد. مطالب بخش اول که راجع به کلیات است به صورت مختصر مطرح می‌شوند و بخش‌های دوم، سوم، چهارم و پنجم مباحث اصلی یعنی وضعیت حقوقی تاریخ چک، اثر تاریخ صدور نسبت به صادر کننده، اثر تاریخ صدور نسبت به دارنده، اثر تاریخ صدور نسبت به محال‌علیه را در بر خواهد گرفت.

در تعقیب مطالب عنوان شده در مقدمه، اینک کلیاتی در مورد تاریخچه و سابقه‌ی قانونگذاری چک در ایران و در عرصه‌ی بین‌الملل و تعریف و مفهوم چک به شرح آتی بیان می‌گردد.

بخش اول

تاریخچه و تعاریف

در این بخش به کلیاتی در مورد سابقه‌ی قانونگذاری چک و تعریف چک و اقسام آن طی دو

گفتار می‌پردازیم:

– سابقه‌ی قانونگذاری چک در عرصه‌ی بین‌الملل و در حقوق ایران

– تعریف چک و اقسام آن

گفتار اول: سابقه‌ی قانونگذاری چک در عرصه‌ی بین‌الملل و در حقوق ایران

بند نخست: سابقه‌ی بین‌المللی

چک وسیله‌ی پرداخت‌های جاری و نقد است. حمل پول با مشکلات متعدد همراه است. برای احتراز از مشکلات پرداخت به نقد، چک برای جانشینی پول نقد بوجود آمده است. امروزه وسیله‌های جانشینی دیگر راحت‌تر و سریع‌تر و مطمئن‌تر از چک به نوبه‌ی خود جانشین چک می‌شود. صندوق‌های عابر بانک، کارت‌های اعتباری، پرداخت الکترونیکی و... سبب شده است که چک به سمت خارج شدن از گردونه‌ی بده و بستان حرکت نماید.^۱

گفته شده است که در قاره‌ی اروپا پیدایش چک و به جریان افتادن آن خیلی طول کشید؛ ولی در انگلستان که هم تجارت و صنعت زودتر از قسمت‌های دیگر اروپا رونق پیدا کرد و هم در بین تجار انگلیسی اعتماد به یکدیگر و صداقت و راستی بیشتر حکم‌فرما بود، از حواله‌هایی که به بانک داده می‌شد و آنرا اسکیناسیون می‌نامیدند خیلی سریع و زود چک پیدا شد و جای خود را در اقتصاد عالم باز کرد.^۲

در بیان سابقه‌ی تاریخی چک گرچه عده‌ای تا قرون وسطی و برخی تا یونان قدیم پیش رفته‌اند، ولی آنچه مسلم است مدت ۵۰ سال یعنی تا اواسط قرن هجدهم به طور بی‌سابقه‌ای توسعه یافت. چک برخلاف برات دارای قدمت تاریخی دیرینه‌ای نیست. چک برای اولین بار در انگلستان بوجود آمده است. در فرانسه قانون ۱۴ ژوئن ۱۸۶۵ به تقلید از انگلستان چک را پذیرفته است.^۳ حقوق انگلستان که چک را براتی به رؤیت که بر روی بانکداری صادر شده باشد تلقی می‌کرد، ابتدا مقررات راجع به چک را در قانون موسوم به «قانون بروات»^۴ مورخ ۱۸۸۲ و سپس در قانونی به نام «قانون چک‌ها»^۵ مورخ

^۱ خزاعی، حسین، حقوق تجارت (اسناد تجارتي)، جلد سوم، نشر قانون، ۱۳۸۵، ص ۱۶۴

^۲ خدري زاده، عليرضا، مطالعه تطبيقي اسناد تجاري (چک و برات) در حقوق ايران و کنوانسیون ژنو و آنستیرال، پایان‌نامه کارشناسی ارشد

حقوق خصوصی، دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۷، ص ۲۵

^۳ خزاعی، حسین، منبع پیشین، ص ۱۶۴

^۴ Bill Of Exchange Act

^۵ Cheques Act

۱۹۵۷ تدوین کرد.^۱ این قانون بر قانون‌گذار ایالات متحده تأثیر فراوان گذاشته و مبنای قانون موسوم به «قانون اسناد قابل انتقال»^۲ این کشور قرار گرفته است. البته بعداً با وضع قانون موسوم به «قانون تجارت متحدالشکل»^۳ حقوق امریکا ویژگی‌های خود را بدست آورد.^۴ در فرانسه استفاده از چک تنها از اواسط قرن نوزدهم و با تأسیس مؤسسات بزرگ اعتباری معمول شد و قانون ۱۴ ژوئن ۱۸۶۵ برای نخستین بار استفاده از چک را تابع قواعد و مقررات خاص خود قرار داد.^۵ قبل از بکار بردن چک اشخاص برای استفاده از وجوه خود در بانک، برات به رؤیت و یا قبض قابل انتقال استفاده می‌کردند. از آنجا که استفاده از این اسناد مستلزم پرداخت حق تمبر سنگینی بود، برای توسعه بخشیدن به مؤسسات اعتباری و نیز تشویق مردم به پس انداز، قانونگذار فرانسه در ۱۴ ژوئن ۱۸۶۵ قانون چک را وضع نمود که از پرداخت هرگونه وجهی به عنوان حق تمبر معاف بود. در فرانسه چک با اصلاحات مکرر قانون مذکور مانند قوانین کشورهای مختلف دیگر، تحت تأثیر معاهدات بین‌المللی سال‌های ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ قرار گرفته است و تحت تأثیر شیوع عمومی و معاهدات بین‌المللی در ممالک مختلف دنیا به صورت متحد-الشکلی درآمده است.^۶ بنابراین ملاحظه می‌شود که از اواخر قرن نوزدهم استفاده از چک در اغلب کشورها و به خصوص در معاملات تجارت بین‌المللی توسعه یافت. ولی وجود اختلافات بسیاری که میان ملل مختلف وجود داشت، همواره مانع عمده‌ای در راه توسعه و پیشرفت روز افزون چک محسوب می‌گردید. در نتیجه فکر متحدالشکل نمودن مقررات چک به دنبال متحدالشکل نمودن مقررات برات و فته‌طلب که به موجب قرارداد ۱۹۳۰ ژنو صورت گرفت، موجب گردید که کنفرانس بین‌المللی ژنو که به ابتکار جامعه‌ی ملل دعوت گردیده بود در تاریخ ۱۹ مارس ۱۹۳۱ پس از یک دوره کار نسبتاً طولانی به

^۱ خدیری زاده، علیرضا، مطالعه تطبیقی اسناد تجاری (چک و برات) در حقوق ایران و کنوانسیون ژنو و آنسیرال، ص ۲۶

^۲ Negotiable Instrument Act

^۳ Uniform Commercial Code

^۴ خدیری زاده، علیرضا، مطالعه تطبیقی اسناد تجاری (چک و برات) در حقوق ایران و کنوانسیون ژنو و آنسیرال، ص ۲۷

^۵ همان، ص ۲۷

^۶ G.RIPERT. R. ROBLOT, op cit. n, 2153. P.222(به نقل از خزاعی، حسین، حقوق تجارت (اسناد تجاری)، ص ۱۶۵

امضاء سه قرارداد منتهی گردد.^۱ اولین کنوانسیون حاوی یک قانون متحدالشکل است؛ دومین کنوانسیون به تعارض قوانین پرداخته است و سومین کنوانسیون نیز در مورد حق تمبر است. از زمان تصویب کنوانسیون‌های ژنو، پاره‌ای از کشورها به آنها پیوسته‌اند و برخی دیگر نیز قوانین داخلی خود را بر اساس این کنوانسیون‌ها تغییر داده‌اند. در کشورهایی که به معاهدات فوق‌الذکر پیوسته‌اند نیز به طور غیر مستقیم تحت تاثیر کشورهایی که معاهدات را وارد قانونگذاری خود نموده‌اند، چک به همان صورتی تنظیم و ارایه می‌شود که در کشورهای عضو معاهدات فوق‌الذکر. به عنوان مثال، ایران به معاهدات ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ ملحق نشده است؛ ولی قانون تجارت ایران تحت تاثیر قوانین خارجی و تحولات داخلی، تحولات بین‌المللی چک را پذیرفته است، به گونه‌ای که چک ایرانی خیلی متفاوت از چک فرانسوی نیست.^۲

البته کشورهایی که به کنوانسیون ملحق شده‌اند و یا از آن الهام گرفته‌اند، مقررات آن را به طور یکسان نپذیرفته‌اند، بلکه همان طور که در مقدمه‌ی توجیهی کنوانسیون‌های ژنو مربوط به چک آمده است: «اولاً تعدادی از دولت‌های ملحق شده، رزروهای اجازه داده شده را اعمال کرده‌اند؛ به نحوی که در بسیاری موضوعات مقررات متفاوت اتخاذ شده است؛ ثانیاً در پاره‌ای موارد، با وجود دقتی که در ترجمه به عمل آمده، اختلاف زبان در کشورهایی که زبان آن‌ها زبان کنوانسیون نبوده، اختلافاتی را موجب گردیده است؛ ثالثاً رویه‌ی قضایی کشورهایی که قانون یکنواخت را پذیرفته‌اند، تفسیری منطبق با روح قانون ایجاد نکرده است».^۳

بند دوم: سابقه‌ی قانونگذاری چک در حقوق ایران

قوانین صدور چک در ایران (از ماده‌ی ۳۱۰ تا ماده‌ی ۳۱۷ قانون تجارت) در مورخه‌ی ۱۳ اردیبهشت ۱۳۱۱ شمسی وضع گردیده است. قانونگذار ایران در مواد ۳۱۰ به بعد قانون تجارت،

(^۱) خدیری زاده، علیرضا، منبع پیشین، ص ۲۸

(^۲) خزاعی، حسین، منبع پیشین، ص ۱۶۵

(^۳) اسکینی، ربیعا، حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ یازدهم، انتشارات سمت، ۱۳۸۶، ص ۲۱۴

تضمیناتی را برای دفاع از حقوق دارنده‌ی چک پیش‌بینی کرده بود؛ از جمله این که صادرکننده و کلیه‌ی ظهرنویسان در مقابل دارنده‌ی چک مسئولیت تضامنی دارند. در کنار این مسئله برخی از دادگاه‌ها، با استناد به اینکه صادرکننده‌ی چک بلامحل طرف مقابل را نسبت به موجود بودن پول در حساب خود مغرور کرده است، صدور چک بلامحل را در پاره‌ای از موارد مساوی با توسل به وسایل متقلبانه و بردن مال دیگری دانسته و بنابراین مفاد ماده‌ی ۲۳۸ «قانون مجازات عمومی» ناظر به جرم کلاهبرداری را در مورد صادرکنندگان این قبیل چک‌ها اعمال می‌نمودند.

اما این‌گونه تضمینات برای حمایت موثر از حقوق دارنده‌ی چک و جلوگیری از رواج چک‌های بلامحل کافی نبود. به همین دلیل قانونگذار در سال ۱۳۱۲ نخستین مقررات جزایی ایران را در مورد چک بلامحل تحت عنوان ماده‌ی ۲۳۸ مکرر قانون مجازات عمومی در فصل کلاهبرداری به تصویب رسانید و مستقلاً صدور چک بلامحل را به منزله‌ی کلاهبرداری و جرم تلقی نمود.^۱

با توجه به گسترش نقش چک در مبادلات بین مردم و رواج چک‌های بلامحل، تصویب ماده‌ی ۲۳۸ مکرر نیز کافی نبود و لزوم وضع مقررات جزایی مستقلی در مورد جرم صدور چک بلامحل که موجب بالا رفتن اعتبار چک و حمایت از دارندگان آن و در نتیجه جلب اعتماد عمومی نسبت به این سند تجارتي گردد، احساس می‌شد. بنابراین در آبان ماه ۱۳۳۱ مقررات دیگری تحت عنوان «لایحه‌ی قانونی چک» مشتمل بر ۱۲ ماده و ۵ تبصره به تصویب رسید. به موجب این لایحه، چک در حکم اسناد لازم‌الاجرا شناخته شد و دارنده در صورت پرداخت نشدن وجه چک، می‌توانست ضمن مراجعه به اجرای ثبت، تقاضای صدور اجراییه برای وصول وجه آن را بنماید. به‌علاوه چنانچه صادرکننده ظرف مدت ده روز از تاریخ ابلاغ اظهار نامه وجه چک را پرداخت نمی‌کرد، سوءنیت وی محرز فرض شده و مطابق ماده‌ی ۲۳۸ مکرر قانون مجازات عمومی قابل مجازات بود.^۲

^۱ میر محمد صادقی، حسین، حقوق کیفری اختصاصی (جرایم علیه اموال و مالکیت)، چاپ سی و یکم، نشر میزان، ۱۳۸۹، صص ۳۴۰-۳۳۹

^۲ همان، ص ۳۴۰